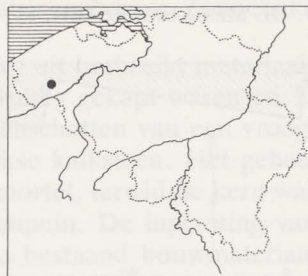

J. DE MEULEMEESTER, M. DE SMET & A. WAEGEMAN

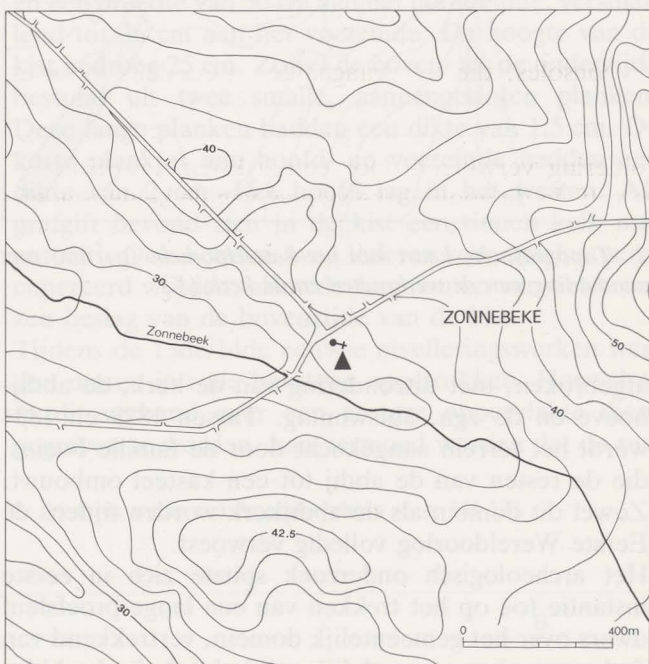
De Augustijnenabdij te Zonnebeke

Het archeologisch onderzoek naar de Augustijnenabdij te Zonnebeke vond plaats op het gemeentelijk domein, dat zich situeert ten zuiden van de huidige parochiekerk (fig. 1 en 2)¹. Het historisch onderzoek leverde ons enkele gegevens op betreffende de vroegste geschiedenis van dorp en abdij. Voor het eerst wordt Zonnebeke vermeld in 1072 als *Sinnebecche*. In de streek kwamen Romeinse *archaeologica* aan het licht en ook tijdens de graafwerken te Zonnebeke kon een sterk geërodeerde scherf *terra sigillata* gerecupereerd worden. Kenmerkend voor Zonnebeke en omgeving is dat deze streek vanaf de vroege middeleeuwen vrij dicht bevolkt is geweest en omgeven werd door drie grote boscomplexen (het *Vrijbusch*, het boscomplex ten westen en ten noordwesten van Ieper en het boscomplex dat de gemeenten Passendale, Moorslede, Beselare, Geluveld en Zillebeke omvat). Een eerste — eerder clandestiene — ontbossing en ontginning vond plaats vóór 1000 na Chr. en gaat een tweede, meer systematische ontginning op het einde van de 11de en het begin van de 12de eeuw vooraf. Uitgezonderd het gebied ten zuiden van Zonnebeke behoren de overige ontginnings- en woonzones tot de oudste van West-Vlaanderen (vroeg-middeleeuws - Karolingisch).

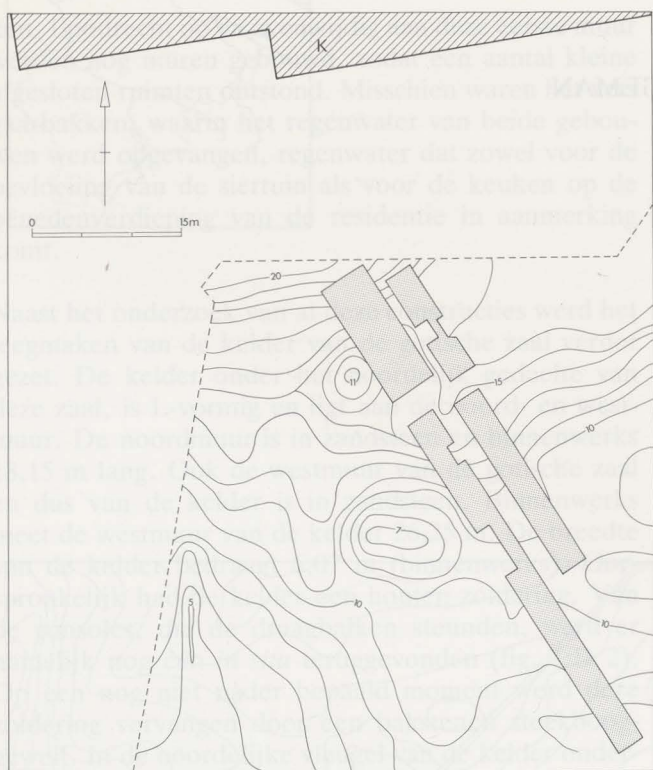
Het ontstaan van de abdij en de abdijskerk is zeer nauw verbonden met het bestaan van de heerlijkheid van Rollegem, waarvan de kern zich situeerde in de beekvallei tegenover het abdijsiteert. De kerk was in oorsprong een *eigenkerk* die aan de heer en tot de heerlijkheid van Rollegem behoorde. Ondanks het *patrocinium* — de kerk was opgedragen aan de H. Maagd — dateert de oprichting slechts van het einde van de 10de of het begin van de 11de eeuw. In dezelfde periode, wanneer de heer van Rollegem (Fulpold en zijn echtgenote Ramburga) burggraaf van Ieper wordt, sticht hij in zijn eigen kerk in 1072 een kapittel van drie

1 Opgaving uitgevoerd dank zij de medewerking van de Ministeries van Tewerkstelling en Arbeid en van Begroting, en het gemeentebestuur van Zonnebeke (B.T.K.). Wij danken in het bijzonder de heer R. Comyn, schepen voor Cultuur en stuwende kracht achter deze opgravingen, en de heer C. Pector voor de praktische en administratieve hulp.

1 Situatiekaart.

kanunniken. In 1112 schenkt de burggraaf een gebied aan het kapittel met de opdracht er een abdij op te bouwen. Volgens 17de-eeuwse bronnen zou het hier gaan om de terreinen van de heerlijke woonst van Rollegem zelf, hoewel deze zone niet overeenstemt met het abdijsiteert. Dit gegeven wordt echter niet door oudere bronnen bevestigd. In 1142 sluiten de kanunniken zich aan bij de orde van Arrouaise en leven dan volgens de regel van Augustinus. Schenkingen en nadien ruiloperaties doen de macht van de abdij toenemen. Zowel in 1455 als in 1476 wordt de abdij door brand gedeeltelijk verwoest. Bij de doorgang van de beeldenstormers in 1566 wordt een groot deel van de gebouwen geplunderd en verwoest. In 1579 wordt de abdij haast volledig afgebrand. Sindsdien getuigen de geschreven bronnen van een blijvende ruïneuse toestand. In 1796 wordt ze onder het Frans Bewind afgeschafte en nadien als zwartgoed verkocht (1797). Het grootste gedeelte van de gebouwen wordt

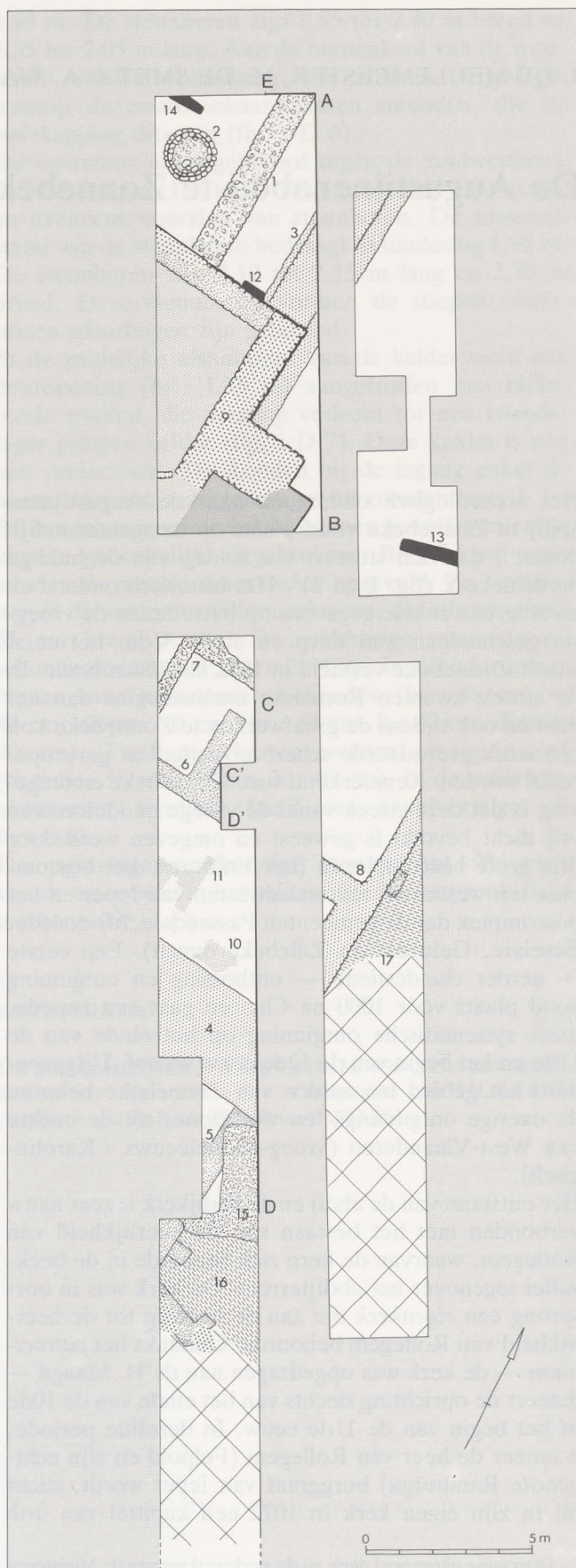
2 Topografische kaart van het kasteeldomein (partim) met aanduiding van de werkputten en de kerk (K).

afgebroken, met uitzondering van de kerk, de abtshoeve en de zgn. abtswoning. Tussen 1829 en 1834 wordt het terrein aangekocht door de familie Iweins, die de resten van de abdij tot een kasteel ombouwt. Zowel dit domein als de abdijskerk worden tijdens de Eerste Wereldoorlog volledig verwoest.

Het archeologisch onderzoek spitste zich in eerste instantie toe op het trekken van een lange proefsleuf dwars over het gemeentelijk domein, vertrekkend van de hoger gelegen noordelijke zijde bij de kerk. Aldus werd de mogelijkheid geschapen om een vrij volledig beeld van de stratigrafie te bekomen (fig. 4).

Zoals te verwachten was, manifesteerde de oudste fase zich in de noordelijke zone, het topografisch hoogste punt en tegelijkertijd het dichtst bij de vroegere kerk gelegen (die slechts ten dele overlapt wordt door de huidige moderne kerk zodat de zuidelijke muurpartij van de oude kerk vrijbleef). In deze zone van het opgravingsterrein tekende zich op een diepte van 2,30 m een bodem af die wordt gekenmerkt door veelal amorfe, soms vaag afgelijnde grondlagen (fig. 4:4). Het gaat hier om zwartbruine grond, afgewisseld met kleiige of meer zandige zones, die hout- en plantaardige resten bevatten. Het schervenmateriaal dat uit deze oudste lagen kon gerecupereerd worden was vrij gering en omvatte slechts kleine wandscherfjes in gereduceerd gebakken aardewerk. Daaruit kan geconcludeerd worden dat de bewoning in deze zone niet al te intensief moet zijn geweest.

In de noordwesthoek van het opgravingsterrein werd de oudste steenbouwfase aangesneden. Ze omvat een

3 Algemeen grondplan met aanduiding van de doorsnede (legende verklaard in de tekst).

tot in de fundering uitgebroken muur in ijzerzandsteen (fig. 3:1 en 4:A), bestaande uit parament opgevuld met kleinere ijzerzandsteenbrokken en bruingele mortel. De muur had een breedte van 1 m. Hij rustte ten dele op de grijsblauwe Ieperiaanse kleilaag die zich in deze zone op ongeveer 2,50 m manifesteerde. Tevens werden nog twee rechtopstaande balken vrijgelegd die de fundering dienden te ondersteunen. Deze hadden een diameter van 20 cm. Van de uitbraakwerkzaamheden werden sporen teruggevonden (fig. 4:3).

Ten zuidoosten van de zone met de oudste steenbouwfase en er stratigrafisch mee verbonden, werd op een diepte van 2,20 m een grijsbruine, kleiige laag aangesneden die een zeer hoge concentratie aan kalkbrokjes bevatte (fig. 4:5). Deze laag kende een nagenoeg horizontaal verloop. Nog dieper werd in dezelfde zone onder een lichtbruin geaderde laag op 3,20 m diepte een begraving ontdekt waarbij de grafkuil in een harde, egaalgrijze, kleiige laag was uitgegraven (fig. 3:13). Slechts enkele brokken van de houten kist waren bewaard gebleven. Het skelet zelf bestond nog slechts uit het hoofd en de ledematen. De romp, het bekken alsmede de handen en de voeten waren verdwenen. Het hoofd lag in het westen. Grafgiften ontbraken. Ook in deze zone van het opgravingsterrein kon slechts weinig materiaal gerecupereerd worden.

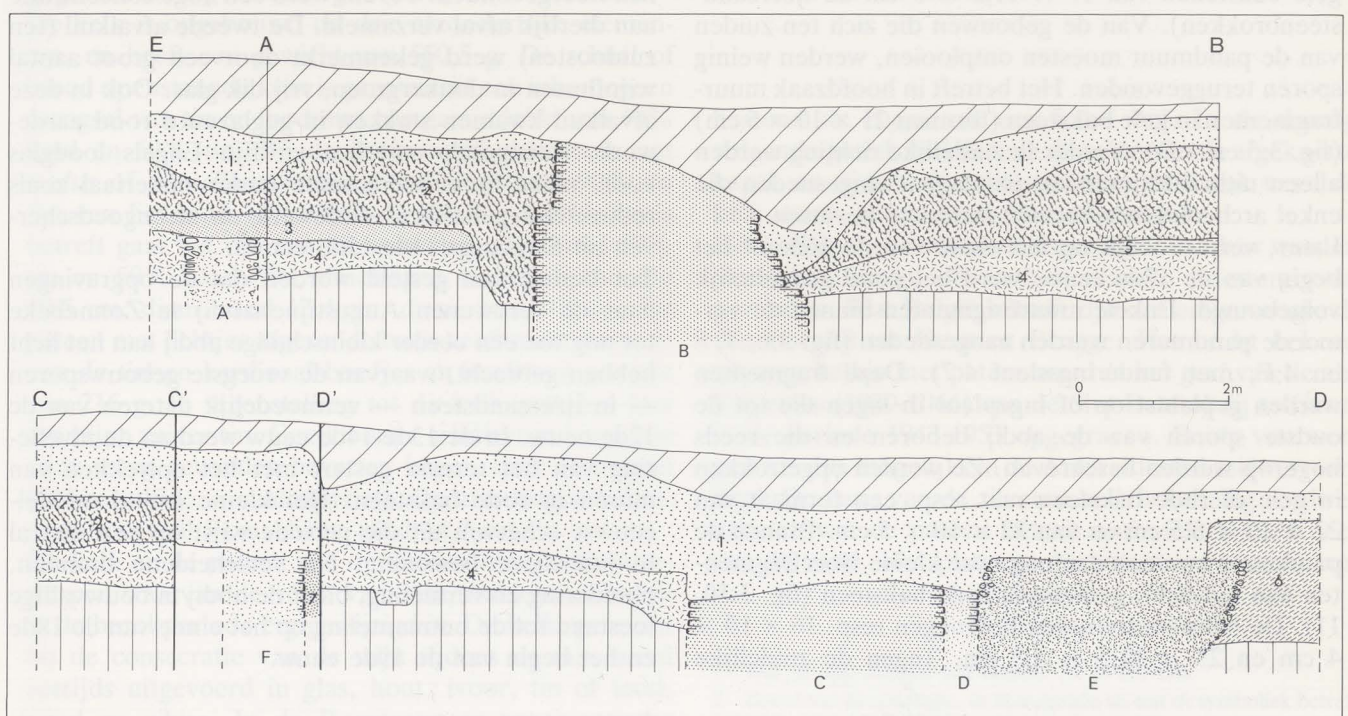
Hoogstwaarschijnlijk vond in de 13de - 14de eeuw een nivellering van het terrein plaats, passende in het kader van een algemene reorganisatie van het gebouwencomplex. Tijdens de nivelleringswerken werd o.m. in de nabijheid van de oudste muur een vrij zware zuil ingeplant (fig. 3:2), waarna de nivellering werd verder gezet. De funderingskuil was opgevuld met witte mortelbrokken. De bewaarde hoogte bedroeg 1,50 m. De

zuil was duidelijk opgebouwd uit herbruikt materiaal: zandsteenbrokken die zorgvuldig gekapt waren en T-vormige, geprofileerde tussenschotten van een vroeggotisch *triforium* in Doornikse kalksteen. Het geheel was gemetst met bruingele mortel, terwijl de kern was opgevuld met klein baksteenpuin. De inplanting van de zuil en de herbruik van bestaand bouw materiaal wijzen er op dat er duidelijk sprake is van een wijziging in het gebouwenbestand. Wel kon niet worden nagegaan of deze zuil geïsoleerd stond of dat zij behoorde tot een reeks van gelijkaardige steunelementen.

Ten noorden van de kolom werd op 2,60 m diepte het graf van een geestelijke blootgelegd (fig. 3:14). Het was uitgegraven door de nivelleringslagen (cf. *infra*) tot in de grijsblauwe Ieperiaanse kleilaag. Zowel de houten kist als het skelet waren goed en volledig bewaard gebleven. De kist had een lengte van 1,90 m en een breedte van 50 cm aan het hoofdeinde, versmalend tot 36 cm aan het voeteinde. De hoogte van de kist bedroeg 25 cm. Zowel de boven- als de onderzijde bestond uit twee smalle, aaneengesloten planken. Deze lange planken hadden een dikte van 1,5 cm. De korte plankjes aan hoofd- en voeteinde hadden een dikte van 2 cm. Het hoofd lag in het westen. Als grafgift bevond zich in de kist een tinnen kelk met pateen². Ook konden twee lederen schoenzolen gerecupereerd worden, alsmede fragmenten van het bronzen beslag van de bovenzijde van de kist.

Tijdens de 13de/14de eeuwse nivelleringswerken werden muren in rode baksteen opgetrokken. Hoewel er in dit verband over een grotere oppervlakte dient gegraven te worden, kan vermoed worden dat de res-

2 Voor de studie van de grafvondsten cf. p. 131-132.

4 Vereenvoudigde doorsnede (legende verklaard in de tekst).

tanten van wat mogelijk de westelijke pandmuur was, werden aangesneden (fig. 3:3 en 4:3). Deze vermoede pandmuur was haaks op de as van de kerk georiënteerd. Hij had een breedte van 1,75 m. De rode baksteen was vrij poreus en mat $28,5 \times 14 \times 6,5$ cm. Op een diepte van 2,35 m werden aan de oostzijde van de muur uitsprongen waargenomen gaande tot 64 cm. Aan de westzijde waren de uitsprongen minder uitgesproken (26 cm). Op een diepte van 3,30 m kon het einde van de muur vastgesteld worden. Op die diepte werd een funderingsbalk ontdekt die haaks onder de muur doorliep. De balk had een diameter van 15 cm. De inplanting van de vermoede pandmuur had tot gevolg dat op een diepte van 3,07 m een begraving werd oversneden (fig. 3:12). Zowel de onderste ledematen als het bekken werden bij de inplanting van het metselwerk weggegraven. Het overige deel van het skelet bevond zich in zeer slechte toestand. Het hoofd lag in het westen. Van de houten kist konden slechts enkele fragmenten gerecupereerd worden. Stratigrafisch is er zeker verband tussen deze en de eerstgenoemde bijzetting, die slechts een achttal meter van elkaar gelegen zijn.

Meer naar het zuiden van het opgravingsterrein toe, op ongeveer 15 m van de westelijke pandmuur, werd vermoedelijk de zuidelijke pandmuur opgegraven die evenwijdig liep met de as van de kerk (fig. 3:4 en 4:C). Tot op een diepte van 3 m werd hij uitgebroken. Hij had in fundering een breedte van nagenoeg 3 m. Weliswaar verschillen de afmetingen van de bakstenen van het buitenwerk met deze van de westelijke pandmuur: aan de noordzijde $17,5 \times 13 \times 6$ cm en aan de zuidzijde $17 \times 14 \times 7$ cm. Als opvulling voor het binnendeel van de muur werd herbruikt materiaal aangewend (rode bakstenen van 30 of $17,5 \times 13 \times 6$ cm, gele bakstenen van $17 \times 11,5 \times 5$ cm en ijzerzandsteenbrokken). Van de gebouwen die zich ten zuiden van de pandmuur moesten ontplooiën, werden weinig sporen teruggevonden. Het betreft in hoofdzaak muurfragmenten in gele baksteen (formaat $21 \times 10 \times 5$ cm) (fig. 3:5 en 4:D). Verder in zuidelijke richting werden alleen uitbraaksporen en puinlagen aangesneden die enkel archeologisch 'recent' materiaal bevatten.

Later, vermoedelijk op het einde van de 16de of het begin van de 17de eeuw, werd het pand gedeeltelijk volgebouwd. Enkele muurfragmenten binnen de vermoede pandmuren werden aangesneden (fig. 3:6, 7, 8 en 4:F, met funderingssleuf 4:7). Deze fragmenten werden geplaatst op of ingeplant in lagen die tot de oudste sporen van de abdij behoren en die reeds hogerop werden beschreven. Ze werden opgetrokken in gele of rode baksteen met resp. een formaat van $22 \times 10 \times 5,5$ cm en van $22 \times 10 \times 5$ cm. Binnen de pandmuur kwamen dan nog twee kleine vloerfragmenten aan het licht, gemetst in rode baksteen (fig. 3:10, 11). De baksteenformaten bedroegen resp. $16 \times 10 \times 4$ cm en $25 \times 11,5 \times 4,5$ cm. Tegen de zuidelijke

pandmuur werd een heterogeen baksteenmassief (fig. 3:15 en 4:E) aangetroffen, dat niet nader kan worden bepaald.

De talrijke uitbraaksporen (fig. 4:1), alsmede de fragmentair bewaarde muren, houden verband met de ruïneuze toestand die kenmerkend was voor de abdij vanaf het einde van de 16de eeuw. Tevens werd tijdens de 19de eeuw het overgrote deel van het bouw materiaal gerecupereerd voor de oprichting van het kasteel Iweins. Bij het trekken van de proefsleuf werd een klare kijk op de stratigrafie voorts nog bemoeilijkt door de aanwezigheid van een eerder complex gebouw(tje) met een rode bakstenen vloer en verschillende bouwfazen die oplopen tot de 19de eeuw (fig. 3:9). De bakstenen vloer lijkt echter wel uit een oudere periode te dateren. Het formaat van de bakstenen is sterk gevarieerd, maar de breedte is constant (10 cm). De vloer rust op de 14de-eeuwse lagen. Dit gebouwencomplex is over de zware, brede, tot in de fundering uitgebroken zandsteenmuur uit de oudste fase geplaatst. De aansluiting van de abdijgebouwen met de zuidelijke muurpartij van de oude abdijskerk kon door omstandigheden niet achterhaald worden, waardoor een relatief zekere interpretatie van de gebouwsporen fel bemoeilijkt werd.

Melding moet gemaakt worden van archeologisch interessante vondsten. Twee vermoedelijk laat 17de-eeuwse afvalkuilen werden aangesneden. Deze bevonden zich ten zuiden (fig. 3:16 en 4:6) en ten noorden van de vermoede zuidelijke pandmuur (fig. 3:17). In beide gevallen gaat het om een donkergrijze, groenige vulling die vrij los is. De eerste afvalkuil (ten zuiden) bevatte in hoofdzaak grote recipiënten in geglaazuurd rood aardewerk (kookpotten en schalen). Daarnaast werden ook *archeologica* in steengoed, glas en majolica weergevonden. Tevens werd een hoge concentratie aan dierlijk afval verzameld. De tweede afvalkuil (ten zuidoosten) werd gekenmerkt door een groot aantal wijnflessen in donkergroen, vrij dik glas. Ook in deze afvalkuil kwamen stukken in geglaazuurd rood aardewerk, steengoed, majolica en fijn Engels loodglas voor, naast in mindere mate ouder materiaal zoals reducerend gebakken aardewerk en steengoedscherven uit Siegburg (14de-15de eeuw).

Tot besluit kan gesteld worden dat de opgravingen naar de verdwenen Augustijnenabdij te Zonnebeke tot nog toe een eerder kleinschalige abdij aan het licht hebben gebracht, waarvan de vroegste gebouwsporen — in ijzerzandsteen — vermoedelijk dateren van de 12de eeuw. In de 13de-14de eeuw werd na de nivellerings van het terrein gestart met het optrekken van muren in rode baksteen. Het kleine aantal middeleeuwse scherven uit die periode wijst op een niet al te intensieve bewoning. Na verscheidene branden, plundering en vernieling, bleef de abdij in bouwvallige toestand tot de ontmanteling op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw.